

## “KİTAB-I DEDEM GORGUD”: TARİHİ-FİLOLOJİ ARAŞTIRMA TECRÜBESİ\*

SÜLEYMAN SERDAR OĞLI ELİYAROV

Epik abidelerin tarihilik bakımından öğrenilmesi bir çoh mübahiseler doğurmuşdur. Bu mübahiseler indi de devam etmektedir. Açık söylemeli: tarihçiler arasında epik eserlerin janr hüsusiyyeti çoh zaman nezere alınır; dastanlardaki alp, gehraman suretleri bu ve ya başga tarihi şahsiyyet ile, ayrı-ayrı boylarda tesvir olunan hadiseler ise konkret tarihi hadiseler ile birbaşa eynileşderilir<sup>1</sup>. Filologların da yazılarında metodoloji bakımından yanlışlığı az deyildir. Doğrudur, indi artıg heç kim edebi gaynaglarda tarihi izlerin araşdırılmasına garşı açıg çıhiş etmir. Ancag indi de epik eserlerde tarih ile sesleşen hadise ve şahslerin ahtarılmasını, hetta epik gehramanların daşdığı adlarda tarihi semantika ahtarılmasını yersiz sayan filologlar yoh deyildir<sup>2</sup>. Başga bir folklor mütehassısının fikrinde: “Biz bu janrın /söhbət folklordan gedir- S.E./ tarih ile bağılığını anlamag isteyirikse, real /tarihi/ hadiseleri, bu ve ya başga tarih-etnografiya laylarını, adları ve salnamelerden gelen te’siri deyil, dastanın özünü bütövlükde öğrenmeliyik”<sup>3</sup>. Halbuki bugünkü elm bele bir yol tutarag dastan yarpağlarında yaşamagda olan “sözlerin semantikasına”, “adlara ve salname izleri”ne arha çevirseydi; Homer ve Firdovsi poemalarında, “Nibelunglar dastanı”, Skandinaviya sagaları, “İgor polku dastanı”... kimi epik abidelerin tarihi coğrafiyasına deyersiz bir nesne kimi yanaşsaydı, tarihin bir sıra düyünlü meseleleri açımlana bilmezdi. Yada salmag isterdim: “tarihten önce” baş vermiş dünyevi hadiselerin sirrini bir çoh hallarda tarihi salnameler deyil, mehzi epik abideler goruyub beşeriyyete çatdırmışdır. Efsanevi Nuh peygamber zamanında baş vermiş olan felaket -“giyamet günü”/dünyanın suya gerg olması/ haggında ilk defe “Tövrat” da deyil, ondan bir nece min il önce gedim şümer dastanlarında yad edilmişdir. Gedim Hind dastanı “Mahabharata”ya göz yetirsek, 3500 il önce Mohenco-Daro şehrinin nece felakete uğramasını görmüş olurug: göz gamaşdırıcı parlag ışığı ve “tüstüsüz alov” göründükten sonra dehşetli bir partlayış şehrini dağıtmış, bu zaman çayların suyu “gaynadığı” üçün “balıklar ele bil peşlenmişdi”. Dastandaki bu bilgi sırf elmi ahtarış ile tesdig olundu. 1922-ci ilde arheolog R. Banercinin gazıntısı Mohenco-Daro şehrinin harabalığında erimiş daşlar, yanğın ve son derece güçlü partlayış galıgları üze çıharmış oldu /alimlerin fikrinde,

\* Kiril harflerinden Latin harflerine Hayati Develi tarafından aktarılmıştır.

<sup>1</sup> Folklor: *Problemi istorizma*. M., 1988, s. 247, 261-269. Hem de bahınız: *Folklor i istoričeskaya deystvitelnost*. Mahaçkala, 1976.

<sup>2</sup> Bah: Mirzoyev V.G., *Bilim i letopisi*. M., 1978, s. 18.

<sup>3</sup> Putilov B.N., *Metodologiya sravnitelno-istoričeskogo izuçeniya folkloru*. Leningrad, 1976, s. 226.

görünür, şehir üzerinde “gara şimşek” çahmışdı, onu yaradan fiziki-kimyevi birleşme ise havanın istiliyini 15 min dereceye galdıra bilir/<sup>4</sup>.

Elmde epik ve edebi kaynakların vahid tarihi-filoloji üsul ile araştırılması yolunda deyerli tecrübe kazanılmışdır. Bu yazıda türk halglarının üç büyük abidesinden biri olan “Kitabi-Dedem Gorgud” yarpaglarındaki tarihi biliklerin üze çıkarılması garşıya goyulmuşdur. Gorgut boyları tarihi problemlerinin araştırılması için V.V. Bartoldun üç yazısı<sup>5</sup> ve onun yetiştirilmesi A.Y.Yakubovskinin ayrıca megalesi<sup>6</sup> başlangıç sayıla biler. Sonralar Gorgut kitabının tarihi meseleleri tarihi araştırmalardan uzak düşmüş, yalnız filologların eserlerinde öz yerini sahlaya bilmişdir. Bu sonuncuların sırasında O.Ş. Gökyayın, M.Erginin, V.M. Jirmunskinin ve H.H.Koroğlunun araştırmaları büyük yer tutur<sup>7</sup>.

Bartoldun ve Yakubovskinin araştırmaları, göründüyü kimi, ilkin orta çağları ehate edir. Biz bu yazıda “Dedem Gorgut” kitabındaki tarihi biliklerin “aşağı”, “alt” galarını üze çıkarılmağı garşıya goyurug.

“Kitabi-Dedem Gorgut” boylarında tarihin “alt” laylarının /esatiri-tarihin/ izlerinin galması elmi edebiyat için yeni mesele deyildir. Artıq O.Ş. Gökyay, V.M. Jirmunski, V.Ruben<sup>8</sup>, bu kitabda gedim türklere özleri hagda yaşatdıkları soykök revayetlerinin izlerine ayrıca göz yetirmişler. Belli olduğu kimi, boylardaki oğuz alpları: “Azvay gurt enügi erkeginde bir köküm var” /XI boy/<sup>9</sup> ve ya “Atam adın sorar olsan Gaba Ağac, anam adın diyerisen Kagan Aslan, benim adım sorar isen Aruz oğlu Basatdır” /VIII boy/<sup>10</sup> söylemekle ulu ecdad ve totem sayılan gurt revayetine birbaşa isnad etmektedirler.

<sup>4</sup> Bah: Kramer Samuel N., *İstoriya naçinaetsya v Şumere*. M., 1965, s. 178-179; Frezer C.C., *Folklor v Vethom Zavete*, M., 1986, s. 72. Gedim epik ve edebi kaynaklarda tarihi bakımından düzgün olmayan, özünü doğrultmayan biliklerin üze çıkarılması da onların tarihilik probleminin öyrenilmesi için çoh deyerlidir, bahınız: Podosinov A.V., *Proizvedeniya Ovidiya kak istoçnik po istorii vostoçnoy Evropi Zakavkazya*, M., 1985, s. 23-25.

<sup>5</sup> V.V. Bartold bu üç megaleden “Gorgud”u 1896-cı ilde “Gorgud haggında yeni me’lumat”ı 1910-cu ilde, “Gafgazda türk eposu” adlanan derin araştırmasını ise 1930-cu ilde yazmışdır. Her üçünün sonuncu çapı için bah: Bartold V.V. *Soçineniya* 5. cilt, M., 1968, s. 236-237; 377-381; 473-486.

<sup>6</sup> Yakubovskiy A. Yu. “Kitab-i Korkud i ego znaçenie dlya izuçeniya türkmenskogo obşestva v epohu rannego srednevekovya”, *Kniga moego deda Korkuta. Oğuzskiy geroişeskiy epos, Perevod akademika V.V. Bartolda*. M. -L. 1962, s. 121-130.

<sup>7</sup> Gökyay, O.Ş. *Dede Korkut*, İstanbul 1938; yine onun, *Dedem Korkudun Kitabı*, İstanbul 1973; Ergin, M., *Dede korkut Kitabı*, I, Ankara 1958; Jirmunskiy V.M., *Türkskiy geroişeskiy epos*. Leningrad, 1974; Koroğlu H., *Oğuzskiy geroişeskiy epos*. M., 1976

<sup>8</sup> Ruben W., *Ozean Märchenströme. Mit einem Anhang die 12 Erzählungen des Dede Korkut. -Folklore Fellow Communications*, Helsinki, 1944, s. 246-247. Gurt mövzusu ile bağılı hem de bah: Eliyarov S., “Dede Gorgut” kitabının esatiri revayet ve totemler dünyası- *Ulduz*, Bakı, 1984, No. 6, s. 51-56.

<sup>9</sup> “Kitabi-Dedem Gorgut”dan getirilen parçalar Drezden ve Vatikan elyazmalarının faksimilesi /M. Ergin - 1958/ üzre verilir.

<sup>10</sup> Kitabın yenice çıhan Bakı çapında S. Elizade “ağaca “ana” deyilmesi daha inandırıcıdır” düşünerek “Atam adın deirsen -Gagan Aslan” ohunuşuna üstünlük vermişdir /*Kitabi- Dede Gorgut*, Hazırlayanı F. Zeynalov ve S. Elizade, tarihi- coğrafi geydlerin müellifi S. Eliyarov. Bakı, 1988 s. 102, 249 - not 46/. SSRI-deki V.V. Bartold ve H.H. Arashlı çaplarında da beledir ve bir vahtlar bu setirlerin yazarı da “Ana Gaba Ağac” ohunuşunu gebul etmişdi /bah.: hemin kitab, s. 258/. Ancag bu ohunuş yanlışdır. Elyazmasın-

Yeni, araştırılmamış meselelerden biri ananın ilahi hügugu olan bir varlığ kimi verilmesidir:

*Ana haggı Tengri haggı değilmişse  
Gara polad üz gılcum tartaydım  
Gafillice görklü başıng keseydim  
Alca ganıng yer yüzine dökeydim /Drezden, s. 282-283/.*

Bu sözler gelişi güzel bir söyleme deyil, özümlü tarihi çağların yaşayış ve düşünce gelibine uyđun gelen bir dünyagörüşün izleridir. O çağlar ki, ana ile tanrı yanaşı gonyularmış, işlediyi suçun büyüklüğüne bahmayarag onun heyatına el galdırmag daha bağışlanmaz bir suç sanııarmış.

Parçanın daşıdığı tarihi çaları /semantikanı/ anlamag bahımından onu Eshilin “Oresteya” eseri ile garşılaşdırmag yerine düşer. Eshil faciesinin gehramanı Klitemnestra başga bir kişiyle sevişdiyi üçün Troya savaşından gayıdan öz eri Agememnonu öldürmüşdü. Atasının heyanetle öldürölmesini eşiden Orest ise öz növbesinde anası Klitemnestranı getle yetirir, ancag *ana haggının* goruyucuları olan efsanevi erinler Oresti amansızcasına te’gib edirler, çünkü *ana haggı* üzre günahı ağır olan ananı bele öldürmek her kes üçün yasag idi. Eshilin geleme aldığı bu epik tarihçe öten yüzillikde Bazel Üniversitesi Roma Hügugu kafedrasının professoru Yohann Jakob Bahofenin diggetini özüne çekmiş, onun yazdığı kitab ise “*Ana haggı*” adlandırılmışdı<sup>11</sup>. Bahofen öz araştırmasında “Oresteya”nı ölmekde olan ana hügugu ile yaranmagda olan ata hügugunun facieli tesviri kimi giymetlendirmişdir. Bu eslinde beşer tarihinde anahaganlığ /matriarhat/ deyilen bütöv bir çağın açımı üçün acar oldu<sup>12</sup>.

“Dedem Gorgut” boylarında ve gedim Yunan faciesinde “ana haggı” anlayışının tam eyni çalarda iřlenmésini, tarihen eyni semantika yükü daşımasını yanılmadan elmi deyeri sözsüz olan ohşayış /analog/ saymag olar. Çünkü her iki edebi gaynag üzre “ana hügugu” çağının modeli, bu sonuncunun özel göstericileri açılmıla bilir. Ancag men deyerdim, “Dedem Gorgut” boylarında sahlanılmagda olan esatiri tarih bilikle-ri daha geniş ve çohçeşidlidir. “Oğuz zamanı” üçün adi bir hal olan gadın kultu- “gadına perestiş” düşüncesi ilahileşdirilen ve “elahezret” varlığ<sup>13</sup> sayılan ana ile yanaşı

da bütün aydınlığı ile *Ana* -Kağan Aslan yazılmışdır. Ancag iş tekce yazılışda deyildir. Belli olduğu kimi, söykök revayetinde türklere dünyaya getiren dişi, *ana* gurdur. Çoh sonralar, hüsüsile patriarhal /atahaganlığ/ gaydaların güçlenmesi ile bağlı ilkin ana gurdun yerini erkek gurt (uygur yazılı oğuznamede- “gonur yallı, gonur tüklü böri” de erkekdir, ye’ni XI boydaki “Azvay gurt enügi erkegi”ne tam uygundur) tutmuşdur. Demeli, “ana-kagan aslan” sureti soykök revayetindeki dişi canlıdan töreme düşüncesi daha düzgün yaşamagdadır, zira bu suret özü de dişi gurt suretinden bir projeksiyon biçimli guramadır. Bütün bu deyilenlere göre, V.V Bartoldun Tepegöz-Basat boyunda aslanı erkek anlamına /“lev”/ çevirmesi yanlışdır, çünkü boydaki “ana-kagan aslan” dünyagörüşü ile mentigi bahımdan uzlaşa bilmir.

<sup>11</sup> Bachofen J.J., *Das Mutterrecht*, Stuttgart, 1861.

<sup>12</sup> Geniş me’lumat üçün bah: Eliyarov S., *Dedem Gorgut*” kitabında anahaganlığı tarihinin izleri.- *Azerbaycan filologiyası meseleleri*, II Kitap Bakı, 1984, s. 185—198.

<sup>13</sup> “Dedem Gorgud”un birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü ve altıncı boylarında işlenmiş olan gadınım ana // gadın ana ve gedim Türk run yazılarındaki *Ögäm qatun* tamam ile eyni anlayışdır. Gadın ana // Ögäm

elin, neslin bütün kadınlarına aid edilirdi. Yağlar ile her bir karşılaşmanın, savaşın Oğuz eli için getirebileceği en ağır sarsıntı ölüm-itim deyil, *gız-gelinlerin* derde düşmesi sayılırdı: “Sen gedeli /esirliye- S.E./... gaza benzer *gızım-gelinüm* ağ çıkardı, gara geydi” /IV boy/; “... üzerüme yağı geldi... Gaza benzer *gızımız-gelinümüz* bunglu oldu” /XII boy/. Burada da gedim türk kitabeleri ile semantika eyniliyi göz önündedir. Kül Tigin-böyük abidesinde ağır Çin /Tabğac /ağalığı mehz bele tesvir edilmiştir /çevirmesini veririk/ “[Türk halgı] öz güçlü ulu neslin tabgac halgına gul oldu, temiz *gız neslin* keniz oldu”. Ve ya: “Mügeddes meşeli Ötüken dağının [halgı]. Gündoğar semte yürüşe vardın, günbatar semte yürüşe vardın, vardığın yerde /gazancın/ bu oldu: ganın su kimi ahdı, sümüyün dağ kimi galandı, güçlü ulu neslin gul oldu, temiz *gız neslin* keniz oldu”. Bu tarihi çalar eyniliyi terminoloji bakımından boylarda *gızım gelinüm*, *gızımız gelinümüz*, run yazıtlarında ise *gız kelinlerim*, ya da her iki gaynağlar silsilesinde *gız oğlın* /IV boyda: Burla hatun “Gırg ince bellü *gız oğlan* ile Gara aygırın dardırdı, bütün bindi”/ anlayışları ile bildirilmiştir. Neslin, gebilenin, elin “*gız-gelinlerinin*” yağlar eline geçmesine bele bir dözümsüz münasibeti epik senet uydurub yaratmamıştır. Bele bir münasibet, özü de real tarihi çağların-ölmekte olan ana neslinin sonralar yaşamagda olan galığından başga bir şey değildir. Ayrı-ayrı halgların tarihine üz tutduğda, marağlı netice alınır: gadının ulu varlığı kimi tanınması, onun yağların eline geçmesinin felaket sayılması gedim germanlarda /“Tatsit germanlarında”/, eynen gedim türklerde olduğu kimi, başlıca yaşayış ganunlarından biri idise, gedim romalılar için bele bir münasibet yad ve anlaşılmaz bir iş idi<sup>14</sup>.

Dede Gorgut boylarında ümumtarih elmi için tutarlı biliklerden biri de ikili/ dualçifte/ nesli teşkilat olan *ekzogamiya* ile bağlıdır. Ekzogamiya esatiri tarihte üniversal teşkilat idi. Gedim insanların her bir toplumu tarihi gelişmenin müeyyen çağında iki neslin birliyyine dayanırdı, çünkü yalnız gan gohumları arasındaki ibtidai “nikahlar” sosyal irelileyişe büyük çetinlik yaratmagda idi. Biz “Dedem Gorgut” kitabında ikili nesli birliyin birden-bire üç izi ile karşılaşırız: *İç Oğuz - Daş Oğuz, Boz Ok - Üç Ok ve Sağ Gol - Sol Gol*. Eslinde Oğuz elinin bütün sosyal-siyasi-herbi guruluşu bu büyük anlayışlar ile ifade olunmuşdur. Yeri gelmişken, gedim oğuzların tarihinde ikili nesli teşkilatın varlığı elmi edebiyatda çohdan üze çıharılmışdır<sup>15</sup>. Ancag indiye kimi bu mesele üzre verilen arayışlar yalnız iki tarihi gaynaga arhalanırdı: Reşideddin “Cami et-tavarih”ine ve Ebülğazinin “Şecereyi terakime” eserine.

Halbuki “Kitabi-Dedem Gorgut” boylarında galmış olan bilikler yuharıda adları çekilen iki gaynaga nisbeten daha tutumlu ve arhaikdir.

gatun “elahezret, melike ana” demektir, ye’ni söz birleşmesindeki “gadin” sözü sosyal-siyasi titül kimi çihış etmektedir. Türk run yazıtlarındaki *Qanıq qağan ögäm qatun* ve “Dede Gorgut” boylarındaki *han baba gadin ana* (“Han babamın göygüsü, gadin anamın sevgüsü” ve ya “Gadin ana, bey baba deyü bozlatdınımı?”) söz birleşmeleri bunu bütün aydınlığı ile sübuta yetirir. “Gadin” sözünün gedim türklerde titül kimi işlenmesini türkoloji edebiyatda, yanılmıramsa, ilk defe 1962-ci ilde E. Pulliblenq söylemişdir /Pulliblenq E.G., “The Hsing -nu language”, *Asia Major*, Nev Series, Vol IX, L-1962, Pt. 2).

<sup>14</sup> Eliyarov S. Eyni araşdırma, S. 190-196

<sup>15</sup> Bah: Maksimov A.N., “K voprosu o totemizme u narodov Sibiri”. *UZİİ RANİON VII*, 1962, s. 9; Tolstov S. P., “Perejıtki totemizma i dualnoy organizasii u türkmen”, *Problemi istorii dokapitalistiçeskih obşestv*, 1935, No: 9-10, s. 28-29; Zolotarev A.M., *Rodovoy stroy i pervobitnaya mifologiya*, M., 1964, s. 250

Bes “*Gazan evin yağmaladırdı*” ne demektir? V.M. Jirmunski “*Dedem Gorgud*” kitabını XV esrde “*tertib eden*” shehs haggında yazmışdır: “*Lakin o özü de her şeyi aydınlaşdırı bilmemişdi, çünkü yazıya aldığı metnde çoh şey artıg onun özüne de anlaşılmaz idi: misal üçün, Beyreyin gurtulmasında “adahlı müavini”nin rolu /III/, toyda Beyreyin öz yayına üz tutub söz demesi /III/, Salur Gazan evinin öz eli terefenden vahtaşırı “yağmalanması” /XII/ ve s.”<sup>16</sup>*

Kitabın XII boyu girişsiz, ilk bahışda anlaşılmaz bir hadiseden başlanır: “*Üç Ok Boz Ok yağnağ olsa Gazan evin yağmaladırdı. Gazan gerü evin yağmalatdı. Amma Taş Oğuz bele bulunmadı. Hem in İç Oğuz yağmaladı. Gaçan Gazan evin yağmalatsa halalının elin alur tışarı çıhardı, andan [sonra] yağma ederdı [ler]. Taş Oğuz beğlerinden Aruz, Emen ve galan beğler bunı eşitdiler, ayıtdılar ki: bag, bag, şimdiye degin Gazanun evin bele yağma ederdük, şimdi neçün bele olmıyavuz- dediler. İttifagi cemi Taş Oğuz beğleri Gazana gelmediler. Edevet eylediler” /D,291-292/.*

Oğuzların siyasi hakimiyet sisteminde ikinci shehs olan Gazan han öz evini vahtaşırı\* yağmaya goyur, varının dağılmasına gönüllü yol verir. Bu “yağma” ne oğuz yurdlarının yağı başgınları vahtı yağma edilmesine, ne de oğuzların özlerinin *akına* çıhib yağların mal-pulunu yağmalamasına ohşamayır. XII boydaki yağma mevzusunun açımı garşısında XV yüzilin hettatı bir yana dursun, bu günün bilginleri de böyük çetinlik çekmektedirler. V.M.Jirmunskiye göre “*Gazan evin yağmaladırdı*” ifadesi eski en’ene ile bağlıdır- Herbi başçının emlakını bölüşdürmekle nesli kollektiv öz ferdi mülkiyyet hüguğunu te’min etmiş olurdu<sup>17</sup>. H.Koroğlu bu boyda beylerbeyinin evine toplaşan *genimetin* bölüşdürülmesi ehtimalını ireli sürmüşdür<sup>18</sup>. O.Ş.Gökay “*tarihlerimizde bu geleneyin kökünü gerilere doğru izlemek mümkün görünmür*” yazmagda hagliıdır. Lakin Gorgut kitabında “*yeniden üye çihan*” bu institütü Amerika hinduları davranışında görünen “*potlaç*” adetine: israflı bir gonaglıg vermek yolu ile garşı terefe /regibleri/ meydan ohumag adetine ohşar birşey sanması<sup>19</sup> yanlıştır. “*Potlaç*” yahın ya uzag gonşu ile garşıdurma bildirir, oğuzlardaki ev yağması ise ta<sup>9</sup> mam başga tarihi institütdür.

Gazan hanın öz evini yağmalatması oğuzların tarihinde herbi demokratiya çağı ile bağlıdır. Herbi demoktariya çağı Homer yunanları, Romadan gabagdaki itali tayfaları, Tatsit germanları, vikingler, habele gedim türküt kaganlığı üçün seciyyevi sayılır. Bu, ibtidai icmanın dağılması arasındaki keçid dövrüdür. Demirçi körüyü, demir gılınç, balta ve gavahın, el deyirmanı, dulusçu dezgahı, araba, yelkensiz gemi, herfli yazı ve me’marlıg rüşeymlerinin bir senet kimi ortaya çıhması mehz bu çağa düşür.

Cemiyyetin etno-siyasi guruluşu da deyişilmişdir. “*Gohum tayfaların ittifagi*”, bizim eposda gohum elleri /bekdüzler başçısı Emen beyin, “*min govum başları*” Dügerin, albanlar başçısı - “*min bir ceng beylerinin*” başçısı Gazan Alpın, “*elli sekkiz*

<sup>16</sup> Jirmunski, V.M. eyni eser, s. 629

<sup>17</sup> *Kniga moego deda Korkuta*, s. 279, not 2.

<sup>18</sup> Koroğlu H. Eyni eser, s. 153-154.

<sup>19</sup> Gökay O.Ş. *Dedem Korkudun Kitabı*, s. CCCXII-CCCXV.

\* Vatikan elyazmasında “*Gazan üç yilde bir evin yağmaladırdı*” yazılmışdır/B, 92/.

selcugun” başçısı Dondar beyin temsil ettiği elleri/ birleştiren İç Oğuz ve Daş Oğuz birliyi -“Galın Oğuz” yaranmıştı.

Herbi demokrasiya çağında “daimi hakimiyet organı” *Müşavirler- Ağsaggallar Şurası* olmuştur. Oğuz alplarından altısı Aruz Goca, Gazılığ Goca, Kanglı Goca Duha Goca ve Ense Goca adını taşıyır. Bu “gocalar” /“ağsaggallar”/ Oğuz döyüş teşkilatında ayrıca bir bölük kimi “dogguz goca başı” Aruz Gocanın tabeliyinde çıhuş edirler. Bu “gocalar” oğuz cemiyetinde nesli-tayfa eyanlarının yüksek zümresinden idiler. Aruz Goca Gazan hanın dayısı, Daş Oğuzun başbileni, Yazıcioğlu “oğuznamesinde” hetta gedim türklerin efsanevî hökümdarı Efrasiyabın (Alp Er Tonganın/ oğlu idi<sup>20</sup>; XII boyun gehramanı Gazılığ Goca hanlar hanı Bayındırın veziri kimi yüksek devlet me'muru olmuştur.

II ve IV boylarda “Galın oğuz imrencisi, Gazan beyin inağı boz aygırlı Beyrek” adlandırılan alp da, görünür, bu “gocalardan” biri sayılabilir /III boyda 16 illik dustagdan gayıdan Beyrek hele “inag” rütbesi almamıştı, ancak Gazan hanın sarayında “sağ gol”, “sol gol” ve “has” beyleri ile yanaşı “eşikdeki inaglar” institutu artıg vardı/. Sonralar o özü de “goca” görünüşü almış, saggal burahmıştı, çünkü XII boyda giyam galdırmış Aruz Goca onu mehiz saggalından tutarag gılıçlamıştı. Gabagda adları çekilen altı “goca” ile yanaşı Garagüne oğlu Garabudag ve Gıyan Selçuk oğlu Dondar da herbi müşavir sayıla biler. Gazan han Oğuz beylerini “av avlamak, guş guşlamağa” galdırdıgda /II boy/ onların her ikisi ayrılıgda: “han Gazan meslehetdir” söyleyib razılığ bildirir/ belelikle, boylardaki dogguz “gocanın” hamısı adbaad artıg bize bellidir/. Aruz Goca ise ava çıhmağı beyendiyini bildirirse de, üstelik soruşmuş: “Amma ... Gürcüstan ağzında oturursan, ordun üstüne kimi gorsan?” Tarihi bahımdan çoh marağlı olan bu meşrevet “dogguz gocanın”, ye’ni herbi müşavir - ağsaggalların selahiyet dairesinin genişliyini gösterir. Kitabdaki “gocalar” anlayışı Reşideddin ve Ebülğazi kitablarında “kengeş beyleri”ne tam uygundur. Reşideddinin “kengeş /dilimizdeki “geneşmek” sözü burdandır-S.E./yapın, beylerin istediği ne olsa, ele hökm verin” yazısı bunu gösterir<sup>21</sup>. Belelikle, herbi demokrasiya dövründe daimi hakimiyet organı olan herbi şura /ağsaggallar şurası/ oğuz tarihinde dogguz “gocadan” -kengeş beylerinden ibaret olmuştur.

*Herbi başçı /basilevs/ daimi vezife adamına çevrilir.* “Dedem Gorgud” kitabında “halgın herbi başçısı” Gazan Alpdır. “İliada”da “erler hökümdarı” Agamemnon kimi, “albanlar başı”, beylerbeyi Gazan alp da “müttefig” goşunlar başçısıdır. Bütün herbi-dövlət işlerini o özü aparır, ancak vezifesine seçki ile goyulur. IV boyda Gazan oğluna söyleyir: “On altı yaş yaşadın bir gün ola düşem ölem sen galasan. Yay çekmedün, oh atmadın... Ganlı Oğuz içinde çuldu almadın. Yarınkı gün zaman dönüb men ölüb sen galıcag tahtı tacım sene vermeyeler” /D,125/. Bununla yanaşı, Oğuz herbi başçısı Gazan, artıg yaranmış olan ali dövlət başçısı, “hanlar hanı” Bayındır ile goşa fealiyyet gösterir. Tarihi edebiyatda “ikili hakimiyet” ve ya “goşa krallıg” adlanan

<sup>20</sup> Gökyay O.Ş. *Dede Korkut*, S. 121-124.

<sup>21</sup> Oğuz detanı. *Reşideddin oğuznamesi*. Tercüme ve tehlil A.Z.V. Togan, İstanbul, 1972, s. 19, 64-65; Kononov, A.N. *Rodoslovnaya turkmen, Soçinenie Abu'l-gazi hana Hivinskogo*, M.-L. 1958, s. 55.

bele bir özümlü ali devlet idareciliyi hezerlerin, oğuzların ve Garahanlıların gedim siyasi yaşayışında yazıya alınmıştır<sup>22</sup>.

Herbi demokratiya çağı müharibeler sırası bir iş olur, herbi genişlet için baş verir. Müharibenin verdiyi sınırsız genişletimi püsk gıydası ile halg özü bölüşdürürdü. Herbi başının bu bölgüye garişmag haggı yoh idi. Homerin tesvir etdiyi troyalıların halg yığıncağında /agora/ çoh demokratik gıydalar hökm sürür. Ahilles hedıyyelerden, ye’ni genişletimin bölüşdürülmesinden danışarken, bu vezifeni heç de Agamemnona ve ya her hansı başga bir basilevse deyil, hemişe “aheyilerin oğullarına”, ye’ni halgım özüne tapşırır.

XII boyda Gazan hanın öz evini yağmalatması mövzusunun açımı mehz herbi demokratiya ganunları ile bağıdır. Gelin, VI yüzil Avrupa tarihçisi Turlu Grigorun “Frankların tarihi” kitabındaki “Suasson piyalesi” hekayetine gulag asag /hadise 486-cı ilden hakimiyete gelmiş Mereving hökmdarı Hlodvig ile bağıdır/:

“O Zaman Hlodvigin goşunu bir çoh kilseleri talan etmişdi, çünkü Hlodvig hele bütperestlik günahlarına batıb galmışdı. Bir gün Franklar kilselerin birinden başga şeylerle yanaşı böyük ve güzel bir piyale ele keçirdiler. Kilsenin yepiskopu kralın üstüne elçiler gönderib... heç olmazsa bu piyaleni geri gaytarmağı rica etmişdi... Kral elçileri dinleyib söylemişdi: “Ardımızca Suassona gelin, ele keçen bütün genişletimin bölgüsü orda olacag. Mügeddes ata isteyen gab püsk ile mene düşse (sözünüzü) yere salmaram”. Suassona çatıb genişletimi bütün galağı ile ortalığa tökdükde kral söyledi: “İgid döyüşçüler, rica edirem o gabı bölgüden mene düşen pay ile birlikde mene veresiniz”... Kral bunu dedikde ağı, düşüncesi olan /döyüşçüler/ cavab verdiler: “Şerafetli kral! Burada biz ne gördükse, hamısı senin gazancın olduğu kimi, biz özümüz de senin hökmüne tabeyik. Üreyin ne isteyirse, onu da et, çünkü heç kes senin sözüne garşı çıha bilmez”. Onlar bele söyleyen kimi pahl, özünden tez çıhan ağılsız birisi haygırtı ile döyüş baltasını galdıraraq piyaleni parçaladı ve mırıldandı: “Püsk ile düşen paydan artıg sen burdan heç ne aparmaycagsan...” Aradan bir il ötdükden sonra kral bütün döyüşçülere emr etdi ki, silahları ile Mart çölünde toplaşsınlar, çünkü silahın nece sahlandığını yohlamag isterdi. Budur, sıraları bir-bir öterken o, piyaleni vurub parçalayan döyüşçüye yanaşdı ve ona bildirdi: “Heç kim silahını senin kimi pis sahlamır, senin nizen de, gılıncın da, baltan da heç bir şeye yaramaz”. Ve baltanı onun elinden dartıb yere atdı. Döyüşçü baltasını galdırmag için azacıg eyildikde, kral yuharıdan güçlü balta zerbese ile onun başını parçaladı, “Sen Suassonda piyaleni bele paralamışdın” deye söylendi”<sup>23</sup>. Belelikle, herbi demokratiya galığı olan genişlet bölğüsünün üç başlıca gıydasını üze çıharmış oldug: püsk atılması, “hamının” bölgüde iştirak etmesi ve herbi başının bölgüye garişmaması /yağma zamanı Gazan hanın halalı Burla hatunun elini alıb dışarı çıhması bununla bağı idi/. Her iki gıyag silsilesinde -“Dedem Gorgud” kitabında ve “frankların tarihi”nde bu “ganunlar” pozulmuşdur. Birinci gıyagda bütün oğuzlar yağmada iştirak etmemişdi. İkinci gıyagda

<sup>22</sup> Bu mövzu ile bağı bahınız: Bünyadov Z.M., Eliyarov S.S., “Kağan” titulu haggında”, *Azerb. SSR EA Heberleri*, tarih, felsefe, hügug, 1984, s. 4; *Azerbaycan Türkleri*. Aylık ilmi, edebi dergi, Sayı 1 İstanbul, 1990, s. 44-47.

<sup>23</sup> *Turskih Grigoriy. İstoriya frankov*. Latıncadan çevirmesini V.D. Savukova hazırlanmıştır. M., 1987, s. 48.

ise herbi başçı neytral galmayarag, genimet bölgüsünü öz iradesine tabe etmek ve püşk gaydasını pozmag istemişdi. Her iki halda baş vermiş pozuntular öz ilkin ölçüsünden çıhmış herbi başçı hakimiyeti ile bağlı olmuşdur. İş bundadır ki, herbi başçı hakimiyyeti getdikçe real siyasi hökmranlığa /“kral hakimiyetine”/ çevrilerken, genimet bölgüsü - yağma institutu hele aradan çıxıb getmemişdi. Galmağına galırdı, ancag bu instituta has olan “demokratik” gaydaların pozulması tez-tez baş verir, her defe de gan tökülmesi, insan faciesi ile gurtarırdı. Genimetin doğurduğu acgözlük oğuzların da içine nifag tohumu sala bilmiş, Daş Oğuz İç Oğuz aşi düşüb edavet bağlamışdı.

“Dedem Gorgud” kitabının araşdırılması Azerbaycanda uzun süren etno-tarihi inkişafın yeni, “gözlenilmez” bir aharını üze çıharmışdır.

IV boyda Gazan han ovda olarken casus öz tagavoruna bele bir heber getirmişdi:.

ایتوکی اولتمیان چتو ککن مولتمیان البن لر باشی قزان اوغلنچوق ایله یاتورلر

“Hey ne oturarsan? İtuni ulatmayan, çetüğünü molatmayan *alpanlar başı* Gazan oglancuğu ile yaturlar” /D,127/..

“Alpanlar” etnik adının başka bir yerde de işlenmesi bu anlayışa çoh büyük dig-getle yanaşmağı teleb edir. XII boyda ohuyurug:

“Ağ-boz atlar çapdırur *alpanlar* gördüm, ağ işıglu *alpları* yanıma saldum” /D,206/..

اغ بوز اتلر چاپددرر البن لر کوردوم .  
اغ اشقلی الپلری یانمه صالدوم .

Bütün tedgigatçılar sanki gözlerine inanmayarag burda işlenen “alpanlar” sözü yerine “alplar” ohumuşlar. Yalnız 1978-ci il H.Araslı çapında bir de bu il /1988/ çıhan yeni Bakı çapında el yazmasının özünde olan “alpanlar” sözü olduğu kimi ohunmuşdur<sup>24</sup>..

M.Ergin Drezden nüshesinde fe’len rastlaşdığı “alpanlar” sözünü Vatikan nüshesindeki “alplar” sözü ile evez etmişdir /Vatikan nüshesinde hemin parçalarda “alplar” getmişdir./ Burda O.Ş.Gökyayın onun ünvanına yazdığı yumorlu tengidle razılaşmag lazım gelir: Vatikan nüshesini nagis saysa da, “özünün Vatikan nüshesindeki ohunuşa bağlı galdığı yerler az deyildir”<sup>25</sup>. Hagg üçün söylemeli: M.Ergin öz kitabının müvafiq yerlerinde sehife altı elmi-tengidi çıharışlarda Drezden el yazmasında her iki halda “alpanlar” yazıldığını bildirmişdir. O.Ş. Gökyayın öz ohunuşuna geldikde, zennimce bu ohunuş ümumiyyetle kitabı Azerbaycan /Gafgaz/ mühitinden ayırarag Kiçik Asiyaya bağlamag istemesinden ireli gelmişdir.

Lakin albanlar adını daşıyan ve “Dedem Gorgud” kitabında yad edilen toplum-Kiçik Asiyada deyil, Gündoğar Zagafgaziya yaşamışdır.Tarihi gaynaglarda bu etnosun adı 1500 ile yahın: miladdan önce IV yüzillikden miladın X yüzilliyine geder bir vaht içinde mehaz Zagafgaziya çekilir. Buna göre de IV boyda “Başı Açug” ya’ni Gürcüstan tagavorunun gündoğar gonşuları olan albanların başçısı Gazan hanla garılaşması, albanlar haggında bütün gaynaglardakı tarihi-coğrafi me’lumata uyğun gelir.

<sup>24</sup> Bah: Ergin -1958, s. 157, 201; Gökyay -1973, s. 61, 100; Bartold -1962, s. 50-74; Araslı -1978, s. 74, 111; Zeynalov ve Elizade -1988, s. 69, 95.

<sup>25</sup> Gökyay O.Ş. *Dedem Korkudun Kitabı*, S. VI.



Drezden elyazmasındaki “alpanlar” yerine “alplar” işletmek metnşünaslığ bahımından da mümkün deyildir. Elyazmasından getirilen ikinci parçada bu sözler birbirinin ardınca keçir /ağ-boz atlar çapdırur alpanlar gördüm, ağ ışıglu alpları yanıma saldum/, her biri de ayrıca semantika yükü daşımagdadır.

Elyazma parçalarını paleografiya sepkisinde götürdükdə yene yazılışın tesadüfi deyil, özümlü olması ile rastlaşır. Erebyazısında “nun” her iki yandan birleşebilen grafem olsa da, katib “lar” şekilçisini, daha doğrusu ‘lam’ı ‘nun’a birleştirmek istememiştir. Zennimce o bilerekden bu yolu seçmiştir. Çünkü o, البن ل deyil البنلر yazmış olsaydı, ya’ni sözün ortasındaki “nun”u “lam” ile birleştirseydi, bu sirli, islam dünyası için “yad” seslenen “alban” sözü gelecekte anlaşılmaz gala bilirdi. Görünür buna yol vermemek için katib çihış aramış, başka yerlerde birleşe bilmeyen grafemleri be’zen bitişik yazdığı halda /meselen “elif”le “lam”, “dal” ile “ha” ve başgaları/, “alban” sözünü ayırmıştır. Bununla da o, sözün itib batmaması için sonraki nesiller garşısında evezsiz iş görmüştür. V.M. Jirmunski bu sözünde çoh hağlıdır: “... kitabın tertibçisi, görünür, onu öz halgının keçmiş hağda mügeddes bir yaddaş saydığı için metne gayğı ile yanaşırdı”<sup>26</sup>.

“Alp” ve “alban” anlayışlarının bir-birinden töreme olduğunu düşünmek olar. Başhcası budur ki, birinci söz Mahmud Kaşgarlı “Divan”ında *alb* الب şeklinde yazılmışdır<sup>27</sup>. Kitabın Drezden ve Vatikan elyazmalarının özünde de bir sıra parçalar da *alb* işlenir /“Elik Goca oğlu Alb Eren”, “Alb erden adın yaşurmag eyib olur” ve b./ “Kitabi-Dedem Gorgud” için *b-p* seslerinin yer deyişmesi ümumi haldir. Meselen , *b>p*: parmag; *p>b*: tobuglarını ve s. Bunu nezere alan gorgudşünaslar, o sıradan V.V. Bardold ve O.Ş. Gökyay *Pura* adını *Bay Bura // Bay Büre, Pay Piçen* yazılışını ise *Bay Bican* ohumuşlar. Bele oldugda, gedim alb/alp köküne “an” şekilçisi goşulmagla, “alban” adının yaranması gonunauyğundur. Cem şekilçisi “an” yalnız İran dilleri sisteminden alınma deyil, hem de gedim türk dillerinde işlenmiş ayrıca bir ünsürdür. “Kutadgu bilig” poeması buna canlı misaldır - bayat berdi davlat ay türk-an qutı. E.İ.Fazilov parçanı “ilahi /ağamız/ seadet verdi, ey *Türkler* ulusu” kimi çevirmişdir<sup>28</sup>. Demeli, Azerbaycan etnotoponimiyasında rast geldiyimiz “türkan” kimi yer adları da “an” şekilçisi ile yaranmıştır ve etnik toplum bildirir. Görünür, Drezden elyazmasının adındaki “oğuzan” sözü de bu cem şekilçisi ile bağlıdır. Gedim Türk dillerinde er /döyüşçü, kişi/ sözünün “an/en/” şekilçisinin kömeyi ile *eren* /döyüşçüler, igidler/ anlayışına çevrilmesi ve bele bir söz birleşmesi yaranmasının M.Kaşgarlıda gejde alınması da artığ bellidir<sup>29</sup>.

Meselenin tarihşünaslığına üz tutsag, Abbasgulu Ağa Bakıhanov hele keçen yüziliyin başlangıcında Guba gezasındaki *Alpan* kend adının /Yardımlı rayonunda *Alban* kendi de vardır/ “albanlar” etnonimi ile bağlılığını yazmışdır<sup>30</sup>.

<sup>26</sup> Jirmunski V.M. Eyni Eser, s. 628

<sup>27</sup> Kaşgari M. *Turkiy Suzlar Devoni*, I c. Çevireni S.M. Mutallıbov. Taşkent 1960, s. 77.

<sup>28</sup> Fazilov E.İ., Leksika “Kutadgu bilig”, *Sovetskaya Türkologiya*, 1970, No: 4, s. 51

<sup>29</sup> Menges K.G., *Vostoçnie elementi v “Slove o polku İgoreve”*, M., 1979, s. 76.

<sup>30</sup> Bakıhanov A., *Gülüstani-İrem*, Bakı, 1951 s. 21

Gehraman, igid, behadır me'nasında işlenen alb/alp sözü etnik toplum adının yaranması için özül ola bilermi? Bu suala müsbet cavab vermek olar. *Türük-türk* etnik adı V.Tomsen ve V. Bartolda göre, sosial-siyasi çalar daşıyan "güc" ve ya "ganun" anlayışından doğulmuşdur<sup>31</sup>. "Döyüşçü", "er" bildiren *gazag*, *üzbe* herbi-feodal terminleri de sonralar halg adına çevrilmişdir<sup>32</sup>. Tarihde bele semantika geçidleri çohdur. Gürcü ve Osetin dillerindeki *gumeri*, *gmiri* sözleri ve ruscada *kumir* sözü/ her üçü alp, gehraman çalarında işlenir/ gedim herbcil halg olan kimmerilerin /kimirri/ adından, Balkan slavyanlarının dilinde gul, reiyet bildiren *serb* sözü sibir-savir etnik adından götürülmüşdür<sup>33</sup>.

Albanların kökçe Gafğaz-İber tayfalarının lezgi grupundan olmaları barede fikir gafğazşünaslıg edebiyatında XX yüzilde söylenilmişdir. Heç bir elmi araşdırmaya arhalanmayan bu fikir sonralar bir növ resmi ehkam biçimi almış, neinki albanların özlerinin, hem de Zagafğaziyada türk soyköklü etnosların tarihinin öyrenilmesine garşı bir vasiteye çevrilmişdir. Ancag son otuz ilin araşdırmaları ehkamcı "gözetlemelere" uygun gelmeyen işler ortaya çıharmışdır. Belli olmuş ki, Gafğaz albanlarının uzag keçmişdeki köklerini Avropada-Alp dağlarının adında ve ya Şotlandiyada ahtarmağa heç bir lüzum yohdur, çünkü dünya elminde türk halgları kimi tanınan gazahların, gırğızların ve türkmenlerin etnik terkiinde "alban" adını daşıyan soylar olmuşdur. İndiki Türkmenistan erazisinde hetta iki "Alban" etnotoponimi geyde alınmışdır; gazah etnik gollarından biri olan albanlar geçen yüzilde kökçe sakaların töremesi sayılan uysınusun soyu içerisinde başlıca yer tuturdular<sup>34</sup>. /Bele ise, Gorgut kitabında Uşun/Usun Goca oğlu Eğrek ve Segrek, Gazan hanın başçılıg etdiyi alban döyüşçülerindendir./ Orta çağda başlıca alban toponimlerinden olan "Aran" sözünün de türk köklü olması, III yüzil alban basilevsi Zoberin adının Hun serkerdelerinden birinin /Zobergan/ adına tam uygun gelmesi, 488-ci il Alban kilse ganunlarına çar ile birlikde gol çekib möhür basan yepiskoplardan birinin *Manas* adlanması, "Ağvan tarihi" kitabında /VII yüzilde yazılmışdır/ *Gazan* ve *Gor* /mügayise ediniz: Gor + Gut/ kişi adlarının keçmesi<sup>35</sup> eski gafğaz-iber nezeriyyesi ile bir yere sığışmayan tarihi faktlardır. *Dondar* ve *Gargar* kimi anlayışları da buraya gatsag, Gafğaz albanlarının gedim türk halglarına yad ve yabancı olmadıkları aydınlaşa bilir. "Dedem Gorgut" kitabının bir gaynag olmagla tarihi mentigi bundadır, albanların oğuz etno-tarihi toplumunun iç parçası /terkib hissesi/ kimi verilmesindedir. Oğuz beylerbeyisi Gazan hanın albanlara başçı /"albanlar başı"/ olması, ya'ni alban döyüşçüleri alayına /atlı goşununa/ başçılıg etmesi elmi bahımdan başga nece yozula biler? Ahı, Oğuz herb işinde bölük ve alaylar ayrı-ayrı soylardan toplanardı. Tanınmış aplardan Emen bey Begdüz döyüşçüleri minbaşısı /"min Begdüz başları"/, Düger-adı çekilmeyen başga bir "govum" tayfa döyüşçüleri minbaşısı /"min govum başları"/, Dondar- "elli sekkiz selcuğun" başçısı / mügayise edin:

<sup>31</sup> Barthold V.V. *Soçineniya*, T.U.M., 1968, s. 39.

<sup>32</sup> Fedorov-Davidov G.A., *Obşestvennyy stroy Zolotoy Ordı*, M., 1973, s. 175—176.

<sup>33</sup> Bernştam A.N., *Oçerk İstorii Gunnov*, L., 1951, s. 174; Popov A.N. *Nazvaniya narodov SSSR.*, LL., 1973, s. II.

<sup>34</sup> Geybullayev G.A., *Toponimiya Azerbaycana*, Bakı, 1986, s. 27—28.

<sup>35</sup> Aşurbeyli, S. *Gosudarstvo Şirvanşahov* Bakı, 1983. s. 56-58; Aliyev K., "Albanı-koçevniki i basilevs Zober", *Azerb. SSR EA Heberleri ictimai elmler*, 1962, No, 8, s. 23.

Aruz -“dogguz goca başı”/ kimi keçirlerse, “albanlar başı” titulu bu sonuncuların Oğuz ordusunda sosyal-siyasi yerinin çoh yüksek olduğunu gösterir. Çünkü onlar bir-başa beylerbeyinin emri altında gullug edirdiler. Görünür ki, İç Oğuz siyasi bölgesi içerisinde alban torpaglarına Gazan han özü canişinlik edermiş. Bu, dolayı yolla İç Oğuzun siyasi-inzibati heritesinin gündoğar Zagafğaziya- Kür ve Araz çaylarınınaharı ile bağlı olduğunu gösterir<sup>36</sup>.

Gafğaz albanlarının Azerbaycan halgının yaranmasında iştirak etmesi elm için yeni mövzu deyildir. Artıq 20-ci illerin araşdırmaları Azerbaycan dilinin Şeki lehçesinde alban şivesinin -“ağvanlar mehlesi şivesi”nin olduğunu üze çıharmışdır<sup>37</sup>. Orta esr tarihi üzre görkemli mütehessıs İ.P. Petruşevski yazmışdır: “Getdikçe albanların çoh hissesi Azerbaycan halgının terkebine keçerek, müselmanlaşmışdır,kiçik bir hissesi ise /Şeki ve Dağlıg Garabağda/ ermenilerle üz-üze gelerek ermenileşmişdir”<sup>38</sup>. Tarihi ve etno-demografik edebiyatda bu fikir gebul edilmişdir<sup>39</sup>.

“Dedem Gorgud” kitabında ulu babalarımızın fe’li hökmdar kimi tanıdığı Gazan Alpın “albanlar başı” titulu ile çihış etmesi Azerbaycan halgının yaranmasının öyrenilmesinde yeni istigamet açmış olur.

Dede Gorgud boylarının çoh esatiri zamanlardan yaranmağa başlaması şübhe doğurmur, çünkü bu boylarda ibtidai efsane ve totemçilik düşüncelerinin, nesli guruluş yaşamının canlı izleri üze çiharıla bilir. “Herbi demokratiya” /“gehremanlıg”, alplıg/ çağı ile bağlı olan bilik boylarda hüsusile güçlüdür. “Oğuz zamanında”, “ol zamanda” kimi söz birleşmelerinin ifade etdiyi nostalji hissi de bu çağla bağlıdır.

Tarihi-filoloji sepkide aparılan araşdırma boylardan bize çatan biliklerin “alt gatının” tarihi cografiya meselesini ortaya atır. Bu mesele ile bağlı V. M. Jirmunskinin yazısına göre, boyların be’zileri “gismen Orta Asiya erazisinde, Sır Deryanın aşığı aharında /IX-XI yüziller/, gismen de oğuzların yeni veteni Zagafğaziyada /Azerbaycan/ ve Kiçik Asiyanın gonşu bölgelerinde /XI-XV yüziller/ yaranmışdır”. O. Ş. Gökyay da bu fikirdedir<sup>40</sup>. Fikir aydındır: Selçugların Ön Asiyaya gelişinden önce/XI yüzil/“yeni vetende” Gorgut boylarının izi ola bilmezdi.

Ancag son illerin araşdırmaları üzre gedim türklerin, o sıradan ilk oğuz gollarının Gafğaz “odisseye”sı artıq miladın I minilliyinin birinci yarısında baş vermekde idi /H.Haussig Hun-Bulgar soyundan olan *onogurları* oğuzlar ile eynileşdirerek onların adını *onoguz* ohuyur<sup>40a</sup>, bu ise türk dillerindeki r>z seskeçidi ganununa tam uygundur/. Kitabda albanlardan başka balgar // bulgar ve Kanglı /kenger/ eponimlerinin

<sup>36</sup> Bu mövzu ile bağlı bah: Eliyarov S. “Dedem Gorgud” kitabında “Böriağız”, “Şirögüvez” anlayışları”, *Türk Dillerine dair etimoloji ve tarihi morfoloji tedgigler*. Bakı, 1987. s. 10-23.

<sup>37</sup> Aşmarin N.İ. *Obşiy obzor narodnuh tyurkskih govorov g. Nuhi*, Baku, 1926.

<sup>38</sup> Petruşevskiy İ.P.O *dohristianskih verovaniyah krestyan Nagornogo Karabaha*, Baku, 1931, s. 14; yene onun, *Oçerki istorii feodalnuh otnoşeniy v Azerbaycane i Armenii v XVI-naçale XIX v.*, Leningrad, 1949, s. 52.

<sup>39</sup> Novoselsev A.P., Paşuto V.T., Çerepnin L. *Puti razvitiya feodalizma*, M., 1972., s. 42; Bruk S.N. *Naselenie mira*, M., 1981, s. 236.

<sup>40</sup> Jirmunski V.M. Eyni eser, s. 629; Gökyay O.Ş. *Dedem Korkudun Kitabı*, s. LI-LVII.

<sup>40a</sup> Haussig H. W., “Theophylakt Exkurs über die skythischen Völker”, *Byzantion*, XXII, Bruxelles, 1951, s. 364-365.

galması uzak geçmişin bilikleridir, çünkü birincilerin Zagafğaziya ahını suryanı ve ermeni gaynaglarında miladdan önce II yüzile, ikincilerin gelişi ise V - VI yüz illere aid edilir Halbuki Kül Tigin abidesinde *kengeres* halgının adı 712-713-cü illerle bağlı, ya'ni Zagafğaziya kengerlerinden 2-3 yüzil sonra çekilir<sup>41</sup>. İkinci boyda adı geçen Alp Erenin yaşam arayışı /"biografyası"/ Yazıcıoğlu Eli "Oğuznamesi"nde Etil Alpın heyat yolu, bu sonuncu ise, Hun başçısı Attilanın heyat tarihçesi ile sesleşir. Fikrimizce, Attila ile bağlı bilikleri oğuzların epik senetine protobulgar tayfalarından biri olan Onogur/Onoğuz/toplumu getirmiştir; onların büyük kütlesi Attilaya goşularag Avrupa yürüşlerinde iştirak etmiş, feget Attilanın varisleri ile yola getmeyib Gafğaza- indiki Balkar deresi üzerine gayıtmış, Zagafğaziya da sohumuşdular<sup>42</sup>.

Demeli, boylardaki uzak geçmiş /"alt gat"/ bilikleri yalnız IX-X yüzilliklerde Sır Derya üzerinde yarandıgından sonra "yeni vetene" XI-XV yüzillerde köçürülmemişdi. "Balgar", "kanglı", "alban" anlayışları ve Attila tarihi ile sesleşen bilikler Gafğaz regionunun özünde yaranıb dastanın malı ola bilerdi. Tesadüfi deyil, V.V.Bartolda göre, boylarda yad edilen "Oğuz zamanı" uzak geçmişe, islamın birinci yüziline düşür<sup>43</sup>. Bu çağa kimi gedim oğuzlar boylardan bize belli olan epik gehramanların çohunu artıg tanıyırdılar.

<sup>41</sup> Bah: Aliyarov S.S., "Konomastike "Knigi Korkuta", *Azerbaycan Dilinin Tarihi Leksikasına Dair Tedgigler*, Bakı, 1988, s. 11-23.

<sup>42</sup> Bah: Aliyarov S.S., "Kepiçeskoy biografi Alp Erena, "Sovyetkaya Türkologiya", 1987, No: 6, s. 19-27.

<sup>43</sup> Bartold. V.V., *Soçineniya*, t. V, s. 480.